

ПРОФЕСІЙНА РЕФЛЕКСІЯ ЯК УМОВА ФОРМУВАННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ПЕДАГОГА

Чернуха Н. М., Муромець В. Г.

Луганський національний педагогічний університет ім. Тараса Шевченка

Анотація. В статті розкрито та визначено психолого-педагогічні аспекти формування професійної рефлексії в умовах інноваційної діяльності майбутніх педагогів.

Ключові слова: рефлексія, психологічні механізми рефлексії, педагогічні умови формування рефлексії, відчуження, самоідентифікація, професійна «Я-концепція».

Аннотация. Чернуха Н. Н., Муромец В. Г. Профессиональная рефлексия как условие формирования инновационной деятельности будущего педагога. В статье рассматриваются и определяются психолого-педагогические аспекты формирования профессиональной рефлексии в условиях инновационной деятельности будущих педагогов.

Ключевые слова: рефлексия, психологические механизмы рефлексии, педагогические условия формирования рефлексии, отчуждение, самоидентификация, профессиональная «Я-концепция».

Annotation. Chernuha N., Muromets V. Professional reflection as a condition of formation of innovational activity of the future teacher. In the article is examined and is determined psychological -pedagogical aspect of forming of professional reflection in the conditions of innovative activity of future teachers.

Key words: reflection, psychological mechanisms of reflection, pedagogical terms of forming of reflection, alienation, self-identification, professional «I-conception».

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку педагогічної теорії і практики характеризується станом постійної мінливості. Все гостріше відчувається необхідність оновлення наявних знань і освоєних технологій викладання відповідно до тих інноваційних процесів, що відбуваються в освітній діяльності. Орієнтація педагогічного процесу у ВНЗ на самопроекування, самоосвіту та творчий саморозвиток студентів неможлива без наявності у його структурі особистісного потенціалу рефлексивних вмінь. Так Е. Ф. Зеєр відмічає, що саме педагогічна рефлексія є головною кваліфікаційною характеристикою спеціаліста [2, 43]. В умовах рефлексії педагогічна діяльність виконується обдумано та усвідомлено. В основі реального здійснення інноваційної діяльності лежать вміння побудови концептуальної основи педагогічної новини, що включають: діагностику, прогнозування, розробку програми експерименту, аналіз її здійснення, реалізацію програми, відстежування ходу і результату впровадження. Необхідною умовою реалізації інноваційної діяльності майбутнього педагога є вміння йти на певний ризик, успішно вирішувати

конфліктні ситуації, знімати психологічні бар'єри. Інноваційна діяльність припускає вміння рефлексувати з приводу одержаних результатів і механізмів їх досягнення. Це вміння відкриває можливість осмисленого відтворення нової якості в досвід інших педагогів.

Аналіз досліджень та публікацій. Аналіз рефлексії показав, що в психолого-педагогічній теорії поняття «рефлексія» розглядається у чотирьох основних аспектах: особистісному (І. Н. Семенов, С. Ю. Степанов), інтелектуальному (Н. Г. Олексєєв, В. В. Давидов), комунікативному (Н. І. Гуткін, О. В. Петровський, В. С. Агєєв, Г. М. Андрєєва), регулятивному (І. Н. Семенов та ін.). Перехід поняття рефлексії в сферу педагогічних знань пов'язаний з роботами Б. З. Вульфова, Г. П. Звенігородської, Г. М. Коджаспірової, В. А. Метасвої, Л. С. Подимової, В. А. Слассьоніна, І. Ф. Ісаєва та ін. Рефлексивну культуру вчителя розглядали: І. Н. Семенов, С. Ю. Степанов, а формування культури рефлексійного мислення досліджував М. В. Кларін. Теза про взаємозв'язок інноваційної діяльності з рефлексією доведена в багатьох філософських і психологічних дослідженнях В. В. Давидова, Л. С. Подимової, Я. А. Пономарьова, І. Н. Семенова, В. В. Століна, І. І. Чеснокової.

Мета статті полягає у визначенні інноваційних умов формування професійної рефлексії майбутніх педагогів на основі проаналізованої філософської, психолого-педагогічної літератури.

Отримані результати. «Рефлексія (від пізньолатинського – reflexio – обіг назад, віддзеркалення) – форма теоретичної діяльності людини, направлена на осмислення своїх власних дій і їх законів; роздум, самостереження, самоаналіз» [6, 57]. Предметом рефлексії може бути все, що індивід має у своєму досвіді: знання, уявлення, поняття, почуття, відношення, бажання, цінності та ін. Поняття рефлексії первинно виникло у філософії та позначало процес роздумів індивіда про все те, що відбувалось у його власній свідомості, роздуми про самого себе,

самоспостереження, аналіз власних думок, почуттів, емоцій, роздуми про свій внутрішній стан.

У педагогіку поняття рефлексії активно ввійшло лише в останнє десятиліття, хоча, як відомо, за своєю суттю педагогічна діяльність завжди носила певний рефлексивний характер: педагог намагається дивитися на себе та свої дії якби очами своїх студентів, враховуючи їх власні думки, погляди, представляє їх внутрішній світ, намагається зрозуміти їх емоційний стан. Рефлексія у педагогічному процесі – це процес самоідентифікації суб'єкта педагогічної взаємодії з існуючою педагогічною ситуацією, з тим, що її складає: педагогами, студентами, умовами розвитку учасників педагогічного процесу, її змістом та середовищем, з різними моделями педагогічної діяльності. «Педагогічна рефлексія, на думку А. К. Маркової, – це здатність вчителя в думках уявити собі картину ситуації, що склалася, і на цій основі уточнити уявлення про себе, свідомості вчителя на самого себе, облік представлень учня про те, як вчитель розуміє діяльність учня» [5, 63].

Про рефлексію багато та по-різному пишуть фахівці з різних галузей людинознавства. Так, одні психологи розглядають рефлексію як процес самопізнання суб'єктом внутрішніх актів та станів, інші – як один з важливих механізмів, що забезпечують адаптивність людини до нових умов діяльності. Психологічні механізми рефлексії можуть бути представлені у наступному вигляді.

1. *Зупинка*. Припинення змістовної діяльності в ситуації, пов'язаній із вичерпанням засобів її дозволу.
2. *Фіксація*. Аналізу ходу та результатів попередньої роботи і формування думок.
3. *Відчуження*. Вивчення себе, що діє у відчуженій позиції.
4. *Об'єктивація*. Аналіз своїх дій в системі існуючих або можливих дій.
5. *Повернення*. Повернення до початкової ситуації, але в новій позиції і з новими засобами.

Таким чином, дані психологічні механізми рефлексії дозволяють організувати процес зміни своєї професійної діяльності за рахунок його переосмислення за допомогою дій рефлексій, вибору напряму самокерованого розвитку. Розглянемо рівні системної рефлексії, які дозволять визначити ступені формування професійної рефлексії у педагогів. Перший рівень системної рефлексії пов'язаний із зупинкою розвитку на тій або іншій стадії і напрямом діяльності на себе. Для цього рівня характерні інтуїтивні міркування, формальне усвідомлення інформації про професійну діяльність. На другому рівні, глибшому, системна рефлексія полягає в об'єктивуванні педагогічної діяльності у вигляді конкретних принципів, правил, алгоритмів. Тут переважають дискурсивні міркування, внаслідок чого формуються ті або інші проекти. Процес рефлексії на цьому рівні може бути представлений евристичними моделями, в яких відображений не тільки досвід одного суб'єкта, але і діяльність інших людей, педагогічної спадщини в цілому. Третій рівень системної рефлексії пов'язаний з узагальненням досвіду самокерованого розвитку, що об'єктивувався, на тій або іншій стадії в загальному принципі, методі. Тим самим спостерігається звільнення цього досвіду від суб'єктивного характеру його походження.

Професійна рефлексія обумовлює інтенсивність нововведень, забезпечує переосмислення змісту свідомості суб'єкта і усвідомлення ним прийомів педагогічної майстерності, без чого неможлива творча діяльність в сучасній освітній установі. Структура інноваційної діяльності педагога в психолого-педагогічній літературі представлена як єдність мотиваційного, креативного, технологічного і рефлексивних компонентів. Компонент рефлексії інноваційної педагогічної діяльності характеризується різним змістом, що визначається етапами виконання діяльності та рівнем віддзеркалення її результатів. Рефлексивний вплив на процеси і компоненти діяльності ще більш ускладнюється з-за необхідності їх

співвідношення з прогнозованою метою (оцінка діяльності), змістом образу «Я» та іншими елементами «Я-концепції» (самооцінка). Отже, кожний з рівнів рефлексії визначає особливий зміст можливостей педагога, його усвідомлення і переживання. Рефлексія на цілеполягання в інноваційній діяльності педагога має такі характеристики: *прямий аналіз* – цілеполягання від актуального стану педагогічної системи і кінцевої запланованої мети; *зворотній аналіз* цілеполягання – від кінцевого стану до актуального; *цілеполягання* від проміжних цілей як за допомогою прямого аналізу, так і зворотного. Можливість педагога вільно здійснювати і цілеполягання та усвідомлювати його доцільність залежить від багатьох умов: наскільки педагог може усвідомлювати і управляти процесами цілеполягання, розкладати їх на складові, відстежувати ці процеси; здібності розпізнавати значущість інновацій для тих, що навчаються і для себе; від впевненості, гнучкості, адекватності дій педагога при аналізі і оцінці результатів і наслідків досягнення мети; від оволодіння алгоритмами вибору інноваційної мети. У разі відсутності алгоритмів вибору мети педагог може піти від неї, не реалізуючи свої можливості на даному рівні здійснення діяльності, тоді на цьому етапі рефлексії можлива зміна значущості первинного мотиву і поява нових мотивів. Тут можуть з'являтися перешкоди, що виникають при ускладненні здійснення вибору в цілеполяганні. Тривалий час може існувати дисонанс між відомим і невідомим, інтересом і метою, інтересом і ступенем складності інноваційного рішення, колишнім і новим переконанням і т. п. Рефлексія в інноваційній діяльності безпосередньо пов'язана з процесом творчості. Рефлексія в даному контексті включає побудову висновків, узагальнень, аналогій, зіставлень і оцінок, а також переживання, пригадування і рішення проблем. Вона охоплює також звернення до переконань в цілях інтерпретації, аналізу, здійснення дій, обговорення або оцінки. Педагог-новатор повинен володіти здібностями розділяти свої і

чужі оцінки наслідків впровадження нововведень, передбачати наслідки. Велике значення для успішності інноваційної діяльності має здатність педагога рефлексувати на межі можливостей самореалізації, змінювати їх в реальній дії або в уявному плані переживати відчуття успіху. На успішність інноваційної діяльності окрім індивідуальних особливостей впливають соціальні чинники, здібності вчителя до спілкування, емпатії, усвідомленню інших людей, які можуть або сприяти, або гальмувати ініціативу педагога-новатора.

Успішність інноваційної діяльності визначається і здатністю педагога враховувати і контролювати особливості міжособистісних відносин в колективі. Іноді він дуже тонко відчуває і усвідомлює ці відносини, але не здатний щось змінити в своїй діяльності та у взаємодії з людьми через нездатність чітко передбачати цілі, невміння спілкуватися або бажання змінювати ці відносини через якісь переконання. Педагогічну діяльність можна трактувати як особистісну категорію, як творчий процес і результат творчої діяльності, в якому рефлексія є основним механізмом осмислення професійних успіхів і невдач, особистісних досягнень. При виникненні труднощів і виході до рефлексії, педагог не тільки перебудовує свої дії, але й передбачає можливі їх зміни. Тому вважаємо за необхідне назвати деякі ознаки наявності педагогічної рефлексії: глибина, проблемність і критичність мислення; відкритість, готовність до діалогу, толерантність до чужої думки, чутливість до іншої людини; гнучкість в пошуку альтернативних підходів до рішення проблеми; варіативність і пластичність в комунікативних стратегіях; особистісна включеність в діяльність, ухвалення відповідальності за вибір рішення.

Висновки. Таким чином, слід підкреслити, що рефлексія є джерелом інновацій і подальшого розвитку. Рефлексія - це не просто усвідомлення того, що є в людині, але й переробка самої людини, його індивідуальної свідомості, особистісних здібностей до пізнання і діяльності. Рефлексія -

це шлях пошуку в собі «духовного, сутнісного», це шлях до самого себе. Сучасна освітня ситуація вимагає від викладача рефлексії як необхідної професійної якості.

Література

1. Доманский Е. В. Рефлексия как элемент ключевой образовательной компетенции // Интернет-журнал «Эйдос». - 2003. - 24 апреля. <http://www.eidos.ru/journal/2003/0424.htm>
2. Зеер С. Ф. Психология профессионального образования: Учеб. пособие.-2-е изд., перераб.- М., 2003.
3. Зязюн І. А. Рефлексія людини в гуманітарній філософії // Світло. - 1998. - № 1.
4. Желанова В. В. Теоретико-методологічні аспекти формування педагогічної рефлексії майбутнього вчителя // Вісник ЛНПУ імені Тараса Шевченка.-2007.-№ 3(120) лютий.
5. Маркова А. К. Психологічні критерії і ступені професіоналізму учителя // Педагогіка.-1995.- № 6.- С. 55-63.
6. Психологічний словник / За ред. В.І. Войтко.- К., 1982.
7. Хуторской А. В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования // Народное образование. - № 2. - 2003. - С. 58-64.

ФУНКЦІОНАЛЬНІ ПРІОРИТЕТИ ОСВІТИ НА ХУДОЖНЬО-ГРАФІЧНИХ ФАКУЛЬТЕТАХ

Чирва О. Ч.

Криворізький державний педагогічний університет

Анотація. В статті розглядається можливість і перспективи актуалізації в художньому утворенні функцій культурологічно-комунікативної спрямованості.

Ключові слова: художня освіта, візуальна комунікація, самореалізація.

Аннотация. Чирва Е. Ч. Функциональные приоритеты образования на художественно-графических факультетах. В статье рассматривается возможность и перспективы актуализации в художественном образовании функций культурологично-коммуникативной направленности.

Ключевые слова: художественное образование, визуальная коммуникация, самореализация.

Annotation. Chirva O. Functional priorities of education on artistic-graphic faculties. In the article the possibility and prospects of actualization of functions which have a character of communication in a culture in artistic education is considered.

Key words: artistic education, visual communication, self-realization.

Постановка проблеми. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті проголошує «реалістичний курс розвитку освіти в контексті постсоціалістичних перетворень, умовах утвердження демократичних і ринкових відносин, становлення інформаційного суспільства, перманентного оновлення і актуалізації знання у світовому глобалізаційному просторі» [4].